

SAHABE, ENSAR VE EYÜPTE YATAN SAHABELER

Dr. Fahrünnisa Ensari KARA

*İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Planlama Müdürlüğü'nden emeklidir.
İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik (Fizik) bölümü ve İ.D.G.S.A. Mimarlık Y.O.'den
ve İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi'nden mezundur. İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Ana Bilim Dalı,
Mimarlık Tarihi Programında doktora yapmış, İmar ve İskan Bakanlığı Büyük İstanbul Nazım Plan
Bürosu'nda araştırmacı, plancı, teknik yönetici, İstanbul Büyükşehir belediyesi Boğaziçi İmar
Müdürlüğü'nde plancı, Eyüp Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nde plancı, müdür yardımcısı,
müdür, İstanbul Belediyesi Şehir Planlama Müdürlüğü'nde müdür yardımcısı, müdür olarak
çalışmış, aynı müdürlükten 1997 yılında emekli olmuştur. Yayımlanmış yazıları bulunmakta olup,
çeşitli sempozyum ve seminerlere bildirilerle katılmıştır.*

Müslümanlıkta birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensar ile, onlara güzellikte tabi olanlar yok mu? Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'dan razı olmuşlardır. Allah, onlar için, içinde ebedi kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu en büyük bahtiyarlıktır.

Kur'an-ı Kerim
Tevbe Suresi, Ayet:100

Sahabe, Ensar, Muhacirûn

Sahabe: Ansiklopedik sözlükte; "Hz. Muhammed'i görmüş, onun konuşmalarını dinlemiş olanlar" açıklaması ile geçer. "Arkadaş" anlamındaki sahip sözcüğünün çoğulu olan "sahabe" yerine "ashab" sözcüğü de kullanılır. Müslümanların ilk kuşağı olan sahabenin önemli bir bölümünü "muhacirun" (Mekke'den Medine'ye göçenler) ve "ensar" (Medine'li ilk müslümanlar) oluşturur.

Sahabe'nin İslam tarihinde özel ve önemli bir yeri vardır. Hz. Muhammed'e içtenlikle ina-

nan ve bağlanan bu insanlar İslam dininin tutulup yayılması için tam bir özveri ile çalıştılar. Çok sayıda güçlüğü ve engeli sahabenin desteği ile aşan Hz. Muhammed (s.a.s.) de ümmetin en hayırlısının kendi sahabesi olduğunu belirtir, kendisini sevenlerin, sahabeyi de sevmelerini ister. (1, S. 10059-10060).

Abdullah b. Ömer (r.a.)'den naklen bir hadîs-i şerif'de, Hz. Peygamber: "Kim herhangi bir kimsenin izinden gitmek isterse, ölüp gidenlerin izinden gitsin ki; bunlar, Muhammed (s.a.s.)'in ashâbıdır. Onlar bu ümmetin en iyileriydiler. Bu ümmetin kalbi en temiz, ilmi en derin, tekellüfü en az olanlar onlardı. Allah onları kendi Peygamberi'ne arkadaş yapmış ve dini sonrakilere nakletmek için onları seçmiştir. Onlar, Muhammed (s.a.s.)'in arkadaşları idiler. Kâbe'nin Rabbi olan Allah'a yemin ederim ki, onlar doğru yolda idiler. Öyle ise onların ahlâkı ile ahlâklanın ve onların yolundan gidin." demektedir(2,C.1,S. 35)

Bu nedenle bütün ehl-i sünnet bağlıları, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ölümünden sonra (632) sahabe arasında çıkan anlaşmazlıkları, dönemin siyasal ve toplumsal koşullarının sürüklediği acı olaylar olarak görür, ayırım yapmaksızın bütün

1. Aşere-i mübeşşere; Cennete gidecekleri Hz. Muhammed tarafından daha sağlıklarında müjdelenen on islam büyüğüdür. Bunlara "El-aşeret-ül-mübeşşerun" veya El-mübeşşerun bi'l-cenneti denilir. Aşere-i Mübeşşere'den olduğu bildirilenler: Ebubekir (öl. 634), Ömer(öl. 643), Osman (öl.655), Ali (öl.660), Abdurrahman b. Avf (öl.652), Ebu Ubeyde bin el-Cerrah (öl. 639), Talha bin Ubeydullah (öl. 656), Said b. Ebi Vakkas (öl.674), Sa'd bin Zeyd (öl.671)'dir. Bunların faziletlerini anlatan bazı eserler vardır. Hakim en-Neysaburi'nin (öl 1009) Fedail-ül Aşere'si (On Kişinin Faziletleri) ile İbrahim el-Fazari'nin (öl. 1328) Fedail-ül- Aşeret-il Mübeşşeresi (Cennetle Müjdelemiş On kişi'nin Faziletleri) önemli yerindedir(14, S. 776).

2. Hz. Hatice; Hz. Muhammed'in ilk eşi, Müslüman olan ilk kadındır. Esed kabilesinden Hüveylid'in kızıdır. Hz. Muhammed ile evlenmeden önce Temim kabilesinden Ebu Hâlâ ile, onun ölümünden sonra Mahzum kabilesinden Atik bin Aiz ile evlenmişti. Bir süre sonra ikinci kocası da öldü. Hatice'nin bu evlilikten çocukları vardı. İkinci kocasının ölümünden sonra bir süre dul olarak hayatını sürdürdü. Mekkeli soylu kişilerin evlenme tekliflerini her defasında reddetti. Çok zengindi, ticaretle uğraşıyor, Arabistan'ın çeşitli bölgelerine kervanlarla mal gönderiyordu. Bu sırada kervanlarından birine başkanlık eden Hz. Muhammed ile tanıştı.

Resim 1. Hz Eyyüb El Ensari'ni adını verdiği semt Eyüp

Doğruluğuna ve dürüstlüğüne hayran kaldı. Bir süre sonra da Hz. Muhammed ile evlendi.(595) Evlendiklerinde Hatice 40, Hz. Muhammed 25 yaşlarındaydı. Hatice'nin babası Ficar harplerinde ölmüş olduğundan, nikah merasiminde veliliğini amcası Amr İbn-i Esed yaptı. Bu evliliğin gerçekleşmesinde Hatice'nin yeğeni Varaka bin Nevfel'in de büyük yardımları dokundu.

Hz. Muhammed vahiy gelip de peygamber olunca kendisine ilk inanan Hatice oldu. Daha sonraki yıllarda Hz. Muhammed'in en müşkil anlarında onu destekledi, teselli etti. Hz. Muhammed'in Hatice'den ikisi erkek, dördü kız altı çocuğu oldu. Erkek çocuklar küçük yaşta öldüler. Kızları Zeynep , Rukiye , Ümmü Gülsüm ve Fatıma, Hz. Muhammed'in yakın akrabaları ile evlendiler. Hz. Muhammed'in nesli, Halife Ali ile evlenen Fatıma'nın çocukları ile devam etti. Hatice hicretten üç yıl önce öldü. Mekke'de Hacun'daki mezarı bugün ziyaret yeridir (14, S. 676).

3. Hz. Ebubekir'in asıl adı Abdülkâbe'dir. Sıddık, Atik de denir. Dört halifenin (Hulefa-i Raşidin) ilkidir (571- Medine 634). Kureys kabilesinin Benü Teym boyundandır. Babası Ebu Kuhafe Osman, annesi ise Ümmül Hayr Selma'dır. İslamiyeti kabulünden sonra adı Hz. Peygamber tarafından Abdullâh'a çevrildi. Hz. Muhammed'in söylediği herşeye tereddütsüz inanarak bağlı kaldığından "Sıddık" diye anılır.

Müslüman olmadan önce ticaretle uğraşan Ebubekir, Mekke'nin sevilen ve sayılan kişilerindendi. Hz. Muhammed ile aralarındaki dostluk Müslümanlıktan önceye dayanır. Erkekler arasında ilk Müslüman olan Ebubekir'dir. Bu yeni dine yürekte bağlanarak Hz.

sahabeyi saygıyla anarlar. Sahabeden birinin adı geçtiğinde "radiyallahü anhü" (Allah ondan hoşnut olsun) demek ehl-i sünnet arasında bir gelenektir.

Sahabe'nin İslâm dinine yaptığı en önemli hizmetlerden biri de Kuran'ın değiştirilmeden, sonraki kuşaklara aktarılması ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hadislerinin derlenmesi yolunda yaptıkları çalışmalardır.

Sahabenin hepsi de saygı değer olmakla birlikte, yaptıkları hizmetler bakımından aralarında bir derecelendirmeye gidilmiştir. Bunlar arasında en yaygın ve en çok benimsenmiş olanı, Hakim en-Nisaburi'nin yaptığı şu sıralamadır (1, S. 10060).

- Mekke'de müslümanlığı kabul edenler: Dört halife'nin içinde bulunduğu aşere-i mübeşşere¹; ilk Müslüman kadın olan Hz. Hatice²; ilk müslüman erkek olan Hz. Ebubekir³; ilk müslüman çocuk olan Hz. Ali⁴ ve ilk müslüman köle olan Zeyt bin Harise'nin⁵, bu kesim içinde özel bir yeri vardır.

- Dar-un Nedve üyeleri⁶

- Habeşistan'a hicret edenler⁷

- Akabe biatında bulunan Medine'li 12 kişi ⁸

- İkinci Akabe biatında bulunan Medine'li 70 erkek, 2 kadın⁹

- Hicret (M.S. 622) sırasında Hz. Muhammed (s.a.s.) Kuba'da iken Medine'ye ulaşanlar¹⁰

-Bedir Savaşı'na katılan 300'ün üzerinde Müslüman.

- Bedir Savaşı ile Hudeybiye antlaşması arasında Müslüman olanlar.

- Hudeybiye'de Secer-i Rıdvan diye anılan bir ağacın altında Hz. Muhammed'e biat edenler [11].

- Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin alınması arasında müslüman olanlar.

- Mekke'nin alınışı sırasında Müslüman olanlar.

- Mekke'nin alınışı ile "Veda Haccı" arasın-

da Hz. Muhammed'i gören çocuklar.

Sahabe'nin İslam anlayışı ve İslamiyet'e yaklaşımına bir örnek teşkil etmesi ve sahabe içersinde özgün ve saygın bir yeri olan Hz. Ali'nin kişiliği hakkında bir fikir vermesi açısından, Ebû Salih'den alınan bir menkıbeyi burada nakletmekte yarar görülmüştür.

"Dırâr b. Dumra el Kinârî, Muaviye'nin yanında idi, Muaviye ona:

"-Bana Ali'nin vasıflarını anlat." dedi.

Dırâr: "- Ya Emir al-muminin; beni bundan mazur gör". dedi,

Muaviye: "- Seni mazur göremem, anlatacağım." deyince,

Dırâr: "-Madem ki anlatmam gerekiyor, öyle ise beni dinle de anlatayım: Ali üstün gayeli ve çok kudretli bir insandı. Her sözü bir çözüm ve hikmet, her hükmü bir adl ve hakkaniyet idi. İlim onun her tarafından akıyor, hikmet onun dilinden dökülüyordu. Dünyadan ve dünya zînetinden nefret ediyor, geceden ve gecenin karanlığından hoşlanıyordu. Allah'a yemîn ederim ki, gözleri hep yaşlı idi, her zaman kederli ve düşünceli idi. Elini döndürüp kendine hitap ederdi. Yemeklerin en basitini seviyor, en kaba ve âdi elbiseden hoşlanıyordu. Vallâhi o da bizim gibi bir kimse idi. O'na gittiğimizde bizi kendine yaklaştırıyor ve her istediğimizi yapıyordu. Bize bu kadar yakın olduğu ve yakınlık gösterdiği halde heybetinden onunla konuşamazdık. Gülümsediği zaman dişleri dizilmiş inci danelerinin manzarasını andırıyordu. Dindarlara ve din ehline saygı gösteriyor, yoksul ve düşkünleri seviyordu. Güçlüler O'ndan haksızlık ve tarafgirlik umamazlardı. Güçsüzler de O'nun dürüstlük ve hakkaniyetinden umidsizliğe düşmezlerdi. Allah için şahidlik ederim ki; bir gece, karanlık perdesini indirmiş ve yıldızlar kaybolmuştu. Kendisi mihrâba çekilmiş sallanıp duruyor, sakalından tutup yılan sokmuş kimse-nin ıstırapı gibi inliyor ve baykuşun ötüşü gibi ağlıyordu. Hâlâ O'nun sesi kulağımızdadır: "- Ey Rabbim ! Ey Rabbim!" deyip Allah'a yakınıyor ve ondan sonra : "Ey dünya, sen beni mi al-

datıyorsun, beni mi aldatmak istiyorsun? Heyhât! Heyhât! Git başkasını aldat. Ben seni kesin olarak boşadım. Senin ömrün kısadır, senin meclisin hor'dur, senin büyük şeylerin küçüktür. Ah! Ah! Azığın azlığından, yolculuğun uzunluğundan ve yolun karanlığından yüz defa âh!..." diyordu."

Bunun üzerine Muaviye hüngür hüngür ağlamaya başladı ve sakalını ıslatan gözyaşlarını tutamaz oldu. Oradakiler de ağlamaktan boğuluyorlardı.

Muaviye: "- Evet, vallahi Ebü'l Hasan -Allah rahmet etsin- öyle idi. Ey Dirâr! Senin O'nu kaybetmekten duyduğun acı nasıldır?" dedi.

Dirâr: "- Benim acım, tek bir çocuğu olan ve o çocuğu da önünde kesilen ve bu yüzden gözyaşı hiç dinmeyen kederli bir ananın acısı kadar büyüktür." dedi ve bundan sonra kalkıp gitti." (2, C.I, S.37-38)

Ve yine Ebu Erâke'den alınan Hz. Ali ile ilgili diğer bir menkıbe de: "- Bir gün sabah namazını Ali (r.a.) ile kıldım. Ali namazdan sonra sağ tarafına dönüp durdu. Üzgün ve benzi solgundu. Güneş , mescidin duvarında bir mızrak boyu kadar yükselince kalkıp iki rekat namaz kıldı. Sonra ellerini döndürüp: "- Vallahî ben Muhammed (s.a.s.)'in ashâbını gördüm. Bugün hiç bir şey onlara benzemiyor. Onlar sabahları kalkarken renkleri sarı, saçları darımadığı ve elbiseleri tozlu idi. Kaşlarının arası keçilerin dizleri gibi idi. Geceleri, sabaha kadar secde ve kıyâmlarda geçiriyor ve Allah'ın kitabını okuyorlardı. Sabah olunca da, Allah'ı zikretmeye başlayıp, rüzgarlı havada sallanan ağaçlar gibi sallanıyorlardı. Gözyaşlarından elbiseleri ıslanırdı." dedikten sonra kalkıp gitti. O günden sonra fasık, Allah'ın düşmanı olan İbn-i Mülcem tarafından öldürülünceye kadar yüzünün güldüğünü kimse görmedi." diye aktarılmaktadır. (2.C.I, S.36-37)

Sahabenin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, 100.000'in üzerinde değişik rakkamlar verilmektedir. Bir çok tarihçi Hz. Muhammed'in veda hutbesini 100.000'in üzerinde sa-

habenin dinlediğini belirtir (1, S.10059,-10060).

Ensar ise ansiklopedik sözlükte; " Hz. Muhammed'e yardım eden ve İslamiyetin yayılmasına hizmet eden kimseler olarak geçer. Bunlara "Ensar ün-nebî" de denir. Sözcüğe, nasır (yardım eden) sözcüğünün çoğulu olarak bakıldığı gibi, yardım etmek anlamına gelen ve aynı zamanda nasara (Hristiyanlar) adı ile de ilgili görülen nasara mastarından türediği de öne sürülür. Ensar da, muhacirun (göçmenler) gibi halkı İslamiyeti kabule yöneltenler arasında yer almıştır. (1, S.3726).

Muhacirun da; Hz. Muhammed ile birlikte Mekke'den Medine'ye hicret (göç) edenlere denilmektedir. Tarihçiler bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

Hz. Muhammed; bir Hac mevsiminde Akabe'de Yesribliler (Medine'liler) ile görüştü. Medinelilerden önce altı, sonra da on iki kişi müslüman oldu [8]. Ertesi yıl aynı yerde yetmiş Medineli Hz. Peygamber'e Medine'ye gelip bu kente yerleşirse kendisini koruyacaklarına söz verdiler [9]. Bu anlaşma Mekke'de öğrenilince Müslümanlara baskı ve zulüm daha da arttı ve Müslümanlar büyüklü küçüklü topluluklar halinde Medine'ye göç etmeye başladılar. Medine'nin Mekke ticaret yolu üzerinde bulunması ve burada Müslümanların giderek çoğalması Mekkelilerin çıkarlarına aykırı düştü. Bu nedenle Müslümanların Medine'ye göç etmelerine engel olmaya çalıştılar. Sonunda Hz. Peygamber de Hz. Ebubekir ile birlikte Mekke'den ayrıldı. Kendilerini yakalamak için arkadan gelen Mekkeliler bunu başaramadılar.

Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir, 20 Eylül 622'de Medine yakınlarındaki Kuba'ya ulaştılar. Hz. Muhammed burada ilk iş olarak bir mescit yaptırdı ve Kulsüm bin Hedm'e konuk oldu. On gün sonra da yola çıkarak Medine'ye ulaştı, burada Beni Salim mahallesinde Cuma namazını kıldı ve ilk hutbesini verdi.

Medine'de Ebu Eyyub el- Ensari'nin konduğu oldu. Buraya gelmeden önce devesinin ilk çöktüğü yerde bir mescid ve kendi ailesinin kal-

Muhammed'in en yakın yardımcısı oldu ve bütün servetini Müslümanlık uğruna kullandı. Müslüman olan köleleri zulümden kurtarmak için fidyelerini verip kurtardı.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ederken Ebubekir yanında bulundu. Mekke'li müşriklerin takibinden kurtulmak için üç gün Sevr mağarasında kaldılar. Hicret olayı dolayısıyla de Kur'an'da anıldı ve Tevbe Suresinin 40. ayeti indi. Oğlu Abdurrahman dışında bütün ailesi Müslüman oldu, oğlu da Bedir savaşında Müslümanlara karşı savaştı, daha sonra Müslümanlığı kabul edip Medine'ye gitti.

Medine yakınlarındaki es-Sunh'a yerleşen Ebubekir, kızı Aişe'yi Hz. Muhammed ile evlendirerek, yakınlığını , akrabalık bağlarıyla da pekiştirdi. Hz. Peygamber'in Aişe ile evliliği daha Mekke'de iken kararlaştırılmış ve nikah kıyılmıştı.

Daha sonra Ebubekir, Hz. Muhammed ile savaşlara katıldı, Tebuk seferinde sancağı taşıdı. 631'de Hac kafilesine başkanlık yapıp, Mekke'li müşriklerle yapılan anlaşmanın bozulduğunu açıklayan bildiriye okudu. Hz. Muhammed hastalanınca, Ebubekir'in imam olarak namaz kıldırmasını emretti. Hz. Muhammed mesciddeki konuşmasında Ebubekir'i övdü ve arkadaşlarına tavsiyelerde bulundu. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra (632) arkadaşları arasındaki şaşkınlığı, "Ali İmran" suresinin 144. ayetini okuyarak giderdi. Hz. Peygamber'in "her Peygamber can verdiği yerde defnolunur" sözünü hatırlatarak öldüğü yeri kazdırdı ve oraya gömdürdü. Kısa süreli bir anlaşmazlıktan sonra Medine'li Müslümanlar halifelige Ebubekir'i getirdi. Halife seçildikten sonra İslamiyet uğruna savaş ve

mücadelelere devam etti. Bu savaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş olan hafızlardan büyük bir kısmının şehit olması üzerine, Kur'an'ın çeşitli kimselerde bulunan parçalarını toplattırarak kesin şeklini hazırlamak için kurul teşkil ettirdi, başına Hz. Peygamberin katiplerinden Zeyd bin Sabit'i getirdi.

Devletin bütünlüğünü sağladıktan sonra Halid b. Velid ve tecrübeli kumandanlar ile Arap ordularını, Müslümanlığı yaymak için Bizans ve İran içlerine gönderdi. Elde ettiği zaferlerden kısa süre önce hastalanan Ebubekir, Ömer'i yerine vekil bıraktı, ölünce de yerine onu halife seçmelerini tavsiye etti. Ölünce vasiyeti üzerine Hz. Muhammed'in kabrinin yanına gömüldü(634).

Ebubekir son derece dürüst, iffetli, merhametli, cömert ve dindardı. Hz. Peygamber, serveti ile yaptığı fedakarlığı, "Dünyada hiçbir kimsenin malı benim için Ebubekir'in malı kadar faydalı olmamıştır." diye belirtir ve fikirlerine çok önem verirdi(14, S.36-37)

4. Hz. Ali'nin asıl adı Ali bin Ebu Talip olup Hz. Peygamber'in damadı ve amcasının oğludur (598-661). Küçük yaştan itibaren Hz. Muhammed'in yanında bulundu ve Müslümanlığı ilk kabul eden dört kişiden biri oldu. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret edeceği gece onun yatağında yatarak hem Mekke'lileri aldattı, hem de Hz. Peygamber'e emanet edilen malları sahiplerine iade ederek kısa süre sonra Medine'ye gitti. Hz. Ali, Bedir, Uhud, Hendek ve hemen bütün gazvelere Hz. Peygamber'le beraber iştirak etti ve kahramanlığı ile kendini gösterdi. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra askeri seferlere katılmadı. Halife Osman'ın şehit edilmesi üzerine dördüncü halife oldu (24 Haziran 656).

ması için mescide bitişik odalar yaptırdı. Mescidin bir yanına barınaksız kişilerin kalabilmeleri için "suffe" adı verilen bir yer yapıldı. Aynı zamanda İslam dünyasının ilk "yatılı okulu" sayılan bu yurtta kalanlara "Eshab us-suffe" denildi.

Medine halkı; dinleri uğruna göçenler "muhacirun", bunlara yardımcı olduklarından dolayı "ensar" adını alan yerli halk (Evs ve Hazreç Kabileleri) ile Yahudiler'den oluşuyordu. Bunlar arasında birlik sağlamak çok güçtü. Medine sınırları yakınlarında Hayber vb. yerlerde yaşayan Yahudiler, varlıklı kişiler olduklarından, çevre üzerinde etkilydiler. Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki geleneksel düşmanlığın yeniden alevlenme olasılığı vardı. Ayrıca ensar ile muhacirunu kaynaştırmak, çözülmesi gereken bir sorundu. Hz. Muhammed bütün bu kesimleri birleştirip bağdaştırmak amacındaydı. Ancak her şeyden önce çok yoksul olan göçmenlerin durumlarının düzeltilmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber muhacirleri ensar ile kardeş ilan ederek, ensarın onlara yardım etmesini sağladı. Yahudiler ile açılan aralarını düzeltmek için bu kavim ile, Hristiyan ve müşrikleri de Müslümanlar ile birlikte içine alan Medine kent devletini kurdu. Bu kesimlerin hak ve yükümlülüklerini saptayan 47 maddelik bir tür anayasa benimsendi: 10 Muharrem, oruç ve barış günü; Kudüs de "kible" olarak kabul edildi. Daha önce farz kılınan, ancak Hz. Peygamber'in açıkça uygulamadığı Cuma namazının bundan böyle toplu olarak kılınması emredildi. Hicretin ikinci yılında (M.S.624) Kudüs yerine Mekke kible olarak kabul edildi. Müslümanlar hac farızasını yerine getiremediklerinden, kurban, musalla denilen açık alanda kesildi, ertesi yıl ise Ramazan ayı oruç ayı olarak kabul edildi ve hac farz kılındı. Hz. Peygamber'in bu dönemdeki bütün amacı, İbrahim Peygamber'in saf dinini diriltmek ve Mekke'de müşrikler tarafından kirlenen kutsal Kabe'yi putlardan temizleyip eski durumuna getirmektir (1,S.8352).

Hz. Muhammed, İslamiyet'in bir Hak dini (semavi bir din) olarak kabul ettirilmesi ve yayılması için verdiği mücadele sırasında, yukarı-

da açıklanan nedenlerle, ensar ile muhacirunu birbiriyle bağdaştırmaya çalıştı ise de, bu iki grup arasındaki ayrılığı tam olarak ortadan kaldıramadı (1, S.3726).

Hz. Peygamber'in "ensar" ile "muhacirun" (Medine'ye hicret edenler) arasında kardeşlik kurduğuna ilişkin birçok "Hadis" vardır. Örneğin; Buharî İbn-i Abbas (r.a.)'dan;

"Muhacirler Medine'ye geldikleri zaman, Resulallah (s.a.s.) onlarla Ensariler arasında kardeşlik kurduğu için, bir Ensari öldüğü zaman onun malı hısımlarına değil, kendisi ile kardeşlik kuran muhacire kalıyordu. Ancak; "Erkek ve kadınlardan her birine, anne ve babalarla yakın hısımların bıraktıkları terekeden hisse alan bir takım hısımlarını varis kıldık" mealindeki Nisa Suresinin 33. ayetinin nazil olması üzerine bu hüküm kalktı." hadisi nakledilmektedir.

Diğer bir rivayete göre ise bu hüküm, Enfal suresinin; "Hısımlar Allah'ın kitabınca birbirine daha yakındırlar." mealindeki 75. ayetinin inmesi üzerine kaldırılmıştır.

Hafız İbnü'l-Münzir; -"İkinci rivayet daha kuvvetlidir. Bununla beraber neshin iki defa vaki olması muhtemeldir. Zira önce hısımlara hiç bir şey verilmiyor ve terekenin hepsi anlaşmalı kardeşe kalıyordu. Nisa suresinin ayeti ile, hısımlara da hisse verilmesi hükmü vazedilmiş olabilir ki; o zaman İbn-i Abbas'ın hadisini buna hamletmek gerekir. Enfâl suresinin ayeti nazil olunca da anlaşmalı kardeşin varisliği büsbütün kaldırılmış ve ona sadece yardım ve benzeri şeyleri yapmak mecburiyeti kalmıştır ki, ikinci rivayet de böyle yorumlanır" demektedir. (2, S.479-480).

Bunalımlı yıllar atlatıldıktan sonra, ensar rahat yaşama olanağını buldu. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra da halife seçimi gibi işlere karışmayı Hz. Muhammed'in yaşamı, söz ve davranışlarını araştırmaya koyuldular. Ensar adını her türlü kabile adına yeğ tutular (1, S.3726).

Ensar'ın İslam dünyasındaki yeri ve önemi ile ilgili Arap kaynaklarından birçok hadis ve

Piyerloti sırtlarından Eyüp, Gravür (Eyüp Belediye Arşivinden)

menkıbe günümüze kadar ulaşmıştır. Aişe (r.a.) tarafından nakledilen bir hadis, buna bir örnek teşkil eder:

“Resulullah (s.a.s.), her yıl Arap kabilelerine başvurarak kendisine yer vermelerini ve Allah’ın kelam ve emirlerini halka tebliğ edinceye kadar onu destekleyip korumalarını teklif ediyor ve bunun karşılığında onlara ahirette “Cennet”i vadeliyordu. Fakat hiçbiri ona olumlu cevap verip teklifini kabul etmiyordu. Nihayet Cennab-ı Hak, dinini üstün kılmak ve Peygamberine yardım edip O’na vaadini yerine getirmek diledi de, “Ensar” olan bu kabileyi Peygamber’inin önüne sürdü. Bu kabile, O’nun teklifini kabul ederek Medine’yi kendisine hicret yurdu yaptılar” (2,C.I., S.475).

Hız. Ebu Eyyub el-Ensari’nin de mensubu olduğu Evs ve Hazreç kabilelerinin İslama daveti ile ilgili; İshak b. Habbab’dan, o da Yahya b. Ali’den nakledilen aşağıdaki menkıbe ise; Ensar’ın İslam dünyası içindeki yerine bir başka örnek teşkil eder:

“Bir gün Ali (r.a.), Ensar’dan, onların üstünlük ve herkesten önce İslamiyet’e olan hizmetlerinden bahsederken şöyle dedi:

–“Şüphesiz yok ki Ensar’ı sevmeyen ve onların

hukukunu tanımayan kimse mümin değildir. Ensar Vallahi -tay nasıl itina ile beslenip büyütülürse- İslamiyeti öylece kendi mal ve kılıncılarıyla, güzel dil ve cömertlikleriyle besleyip büyüttüler. Resulallah (s.a.s.) hac ve panayır zamanlarında Arap kabilelerine baş vurup onları İslamiyet’e davet ediyor ve hiç bir kimse onu dinleyip davetini kabul etmiyordu. Resulallah (s.a.s.) ; Mecenne, Ukkaz va Mina panayırlarında kabilelere birer birer gidiyor ve herkese bunu tekrarlıyordu. Hatta o duruma geldi ki, bu kabilelerden kimisi kendisine:

- “Sen hala bizden ümidini kesmedin mi?” demeye başladı.

Tâ ki, celâl ve cemel sahibi Allah, Ensar’dan bu iki kabile hakkında dilediğini diledi de Resulallah (s.a.s.) onlara gidip Müslümanlığı teklif etti. Onlar da onu dinleyip hemen teklifini kabul ettiler ve Müslümanlara yer verip onlara can ve malları ile yardım ettiler. Allah onlara iyi bir karşılık versin. Biz onlara gittik ve evlerinde kaldık. Yemin ederim ki, onlar bizim için birbirleri ile rekabet ediyor ve aralarında kura çekiyorlardı [11]. Sonra onların mallarında, onlardan daha çok hak sahibi olduk. Onlar bunu yaparlarken içlerinde hiçbir sıkıntı duymuyor ve içten gelen bir istekle yapıyorlardı. Sonra Peygamberlerinin

Hız. Ali’nin halife olması ile İslam camiasında iç mücadeleler başladı. Tarih’te Cemal Vakası diye bilinen savaşı (4 Aralık 656) kazandı ve bütün Irak Ali’ye biat etti. Bundan sonra karşısına Suriye Valisi Muaviye bin Ebu Süfyan çıktı. Hilafet mücadeleleri sonucunda, İslam tarihinde Hariciler diye bilinen asilerden Abdurrahman bin Mülcem tarafından 24 Ocak 661’de şehit edildi.

Hız. Ali İslam büyükleri arasında mümtaz bir yer işgal etmektedir. Kendilerine Cennet vaat edilen on kişiden biridir. Harplerde gösterdiği kahramanlık kendisine “Allah’ın Arslanı” ünvanının verilmesini sağlamıştır. Hız. Peygamber’in kızı Fatma ile evlenmiş, bu evlilikten Hasan ile Hüseyin dünyaya gelmiştir. Şiiler sonraları Hız. Ali hakkında bir çok menkıbe ortaya atmuş ve onun uluhiyyetine inanmışlardır. İran halkının siyasi ve mezhep inanışlarında Hız. Ali’nin önemli bir yeri vardır.

Hız. Ali’nin İslam tarihinde olduğu gibi tasavvuf ve edebiyatta da özel bir yeri vardır. Söz ve hutbeleri toplanarak Nech’ul Belâga (Güzel Söz Söyleme Yolu) ve Divan-ı Ali gibi çok önemli kitaplar meydana getirilmiştir.

Hız. Ali’nin Türk edebiyatındaki yeri Fars edebiyatından daha fazladır. Divan edebiyatında, divanların başındaki naatlardan sonra yer alan “Der medh-i Cehar Yâr-i Güzin” (Dört Seçmiş Dost Hakkında) kısmında diğer üç halifeden sonra sayılır, övülür. Buradaki övgülerde Ali’nin büyüklüğüne, Peygamber’e olan

yakınlığına ,
kahramanlığına,
"Zülfikâr" denilen kılıcına,
"Düldül" adındaki atına,
kölesi "Kamber"e, künye ve
lakaplarına yer verilir. Bu
hususlara kasîde ve
gazellerde çok sık rastlanır.
Mürteza, Ebu Turab
(Toprağın babası), Esed
(Arslan), Esedullah
(Allah'ın Arslanı), Haydar
(Arslan), Haydar-ı Kerrar
(Düşmanın Üzerine Döne
Döne Saldıran Arslan), Şir-i
Yezdan (Allah'ın Arslanı),
Şah-ı Merdan (Yiğitlerin
Şahı), Şah-ı Velâyet
(Evlialık Şahı)
edebiyatımızın her
bölümünde yer alan künye
ve lâkaplarıdır. (14, S.314)
5. Zeyd bin Harise; sahabe-
den ve ilk müslümanlar-
dandır (574?-639). Hakim
bin Hizâr tarafından
Suriye'de satın alınarak
Hatice'ye satıldı. Hz.
Muhammed İslâm dinini
yaymaya başladığı zaman
Zeyd hemen bu dini kabul
etti. Babası Suriye'den gel-
erek Zeyd'i götürmek iste-
diyse de Zeyd dönmedi.
Hicretten sonra Hz.
Muhammed'in Mekke'de
kalan çocuklarını Medine'ye
götürdü. Bedir, Uhud,
Hendek ve Hudeybiye
savaşlarına katıldı. Hz.
Muhammed, Medine'den
ayıldığı sıralarda birkaç
defa onun vekili olarak
Medine'de kaldı. 629'da
Mu'te seferine kumandan
olması itirazlara yol açtı;
Hz. Muhammed onun
kumandanlığında ısrar etti.
Aynı seferde öldürüldü. Hz.
Muhammed'in manevî
evladı olan Zeyd'in hadis
ravileri arasındaki yeri
önemlidir (14, S.928).
6. Dar-un Nedve Üyeleri:
Mekke müşriklerinin
danışma meclisi olan Dar-
un Nedve, Halife Ömer
Müslümanlığa girdikten
sonra, Müslümanların da
katıldıkları bir meclis duru-
muna gelmiştir ve bu
Müslümanlara Dar-un
Nedve ashâbı denilmiştir.
Burası Kureys kabilesi için
şûrâ meclisi anlamındaydı
(2,C.I, S.88).

yolunda canlarını feda ettiler. Allah, Peygamberi ile birlikte onların hepsi üzerine salat ve selamını indirsün." (2,C.I.S.115-116).

Ensar'ın vasıflarına ilişkin Enes (r.a.)'den; Peygamber Efendimizin, Ebu Talha'ya:"- Benden kavmine selam söyle ve tanıyalıberi onları hep onurlu ve sabırlı gördüğümü onlara bildir" dediği nakledilmiştir (2, C.I.,S506).

Ensar'ın din yüceliği ile nasıl övündüğüne dair Enes (r.a.)'dan nakledilen bir menkıbe, Ensar'ın İslam dinine yaptıkları hizmet ve karşılığında gördükleri mükafaata da bir örnek teşkil eder: " Evs ve Hazreç kabilelerinden her biri kendi adamları ile övündüler. Evs kabilesi:

"- Melekler tarafından yıkanan Hanzala b. Rahib bizdendir. Kendisi için Allah'ın yüce arşı titreyen Sa'd b. Muâz bizdendir. Arılar kitlesinin koruduğu Asem b. Sâbit b. Eflâh bizdendir. Şahitliği iki şahidin yerine geçen Huzeyme b. Sabit bizdendir." dediler.

Hazreç Kabilesi de:

"-Peygamber Efendimizin hayatında Kur'an-ı Kerim'i toplayan Zeyd b. Sabit, Ubey b. Ka'b, Mûaz B. Cebel ve Ebu Zeyd bizdendir." dediler (2,C.I.,S.497-498).

İstanbul'un Müslüman-Arap

Kuşatmaları

I. Constantinus'un (324-337) Hristiyanlığı kabulü ile, Konstantinopolis, o dönemde; Kudüs, Ankara, Efesos gibi en büyük Hristiyan merkezlerden biri olmuştur. Giderek Hristiyanlık tarihinin en büyük İmparatorluğu olan Doğu Roma - Bizans İmparatorluğu'nun başkenti bu kentte ; Pagan dünyanın etkileri ve Latin dili, I. Iustinianos dönemine (527-565) kadar yaşamış ve Hristiyanlık da ilk büyük politik örgütlenmesini burada yapmıştır.

4. yy. sonunda kent nüfusu çok artmış, Haliç ve Marmara kıyılarında bazı yeni mahalleler oluşmuştur. Fakat aynı dönemde İmparatorluk, batıda ve doğuda Gotların ve Hunların sürekli

akınları ve Konstantinopolis de giderek artan Hun tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.

II. Teodosios döneminde (408-450), kentin Constantinus suru dışındaki yeni yerleşme alanlarının ve özellikle Blahernai'yi içine alan ve bugüne kadar gelen surlarının inşasına 413'te başlanmıştır. İç surlar süratle tamamlanmış, Haliç ve Marmara surları 439'da tamamlanmış, Atilla'nın Roma'yı haraç alacak kadar sıkıştırdığı sırada 447'de, kara surları önüne daha alçak bir ikinci sur duvarı ve hendek yapılmıştır. Böylece yeni surlar savunma çizgisini daha elverişli bir topoğrafyaya oturtmak amacını taşımıştır.

Diğer taraftan Konstantinopolis; kuruluşu ile I. Iustinianos arasındaki, toplumun henüz Romalı niteliklerini koruduğu 200 yıllık bir dönemde biçimlenmiş ve en görkemli anıtlarına sahip olmuştur. Ayasofya, anıtsal sütunlar, diğer anıtsal kalıntılardan da anlaşıldığı üzere, böylece, Doğu Roma başkentinin siyasal, ekonomik, kültürel açıdan en gelişmiş dönemi, 4. ve 5. yy.lar ile I. Iustinianos'un İmparatorluk döneminde oluşmuştur.

Fakat 7. yy.'da İmparatorluğun doğu ve güney bölgeleri Arapların eline geçip Arap donanmalarının Konstantinopolis'i tehdit edecek kadar güçlendikleri dönemde, "ikonaklast figür düşmanlığı" kentin antik görüntüsünü ortadan kaldırmıştır.

Konstantinopolis'in geç Roma görkemini yitirdiği dönem ise; Heraklioios'un (610-641) Doğu'daki yenilgisi ve özellikle Arap'ların Yakındoğu'da Bizans ve Sasani İran'ı gibi antik devletleri yenerek kısa bir sürede bölgeye egemen olmalarıyla başlar. Bizans'ın küçülmesiyle, Konsantinopolis'in küçülmeye başlaması eş zamanlıdır.

Araplar 7. yy.'ın sonunda ve 8. yy.'ın ilk çeyreğinde, Bizans başkentini denizden ele geçirme teşebbüsüne girişecek kadar cesaretlenmişlerdir (3, S.529-530).

Sasani İmparatorluğu'nu kısa zamanda ortadan kaldıran Arap ordularının karşısında; İs-

lamiyetin karşısında kuvvetli bir rakip ve Hristiyan bir devlet olarak varlığını sürdüren Bizans İmparatorluğu, Mısır ve Suriye'yi kaybederek Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmasına rağmen, Müslümanların ilerlemesini engelleyecek bir güce sahip olmaktan devam ediyordu.

Doğu Hristiyan dünyasının en önemli merkezi olan Bizans İmparatorluğu ve onun başkenti olan Konstantinopolis'in varlığı daha Hz. Peygamber zamanından beri; İslamiyet'in ilerlemesinin önünde en önemli engel olarak görülüyordu (4, S.1173), Hz. Peygamber'in:

"Le tef tehennel Kostantiniyyete vela niğmel emiru emiruha vela niğmel ceys zalikel ceys", mealen 'Kostantiniyye elbette ve elbette feth olunacaktır. Onu feth eden emir ne güzel emir, onu feth eden asker ne güzel askerdir.' Hadisi şerifi de bunun İslam dünyası için ne kadar önem taşıdığını ifade eder (5, S.14).¹²

İslamiyete yapılacak en büyük hizmet olarak görülen bu amaç; kuvvetli bir donanmaya sahip olan Halife Osman zamanında Müslümanları derhal harekete geçirmiştir. O sırada Suriye valisi bulunan Muaviye; Kıbrıs seferinin arkasından Bizans'a karşı İstanbul'u hedef alan ilk seferi tertiplemiştir. Abdallah b. Abi Sarh kumandasındaki İslam donanması ile Bizans deniz kuvvetleri arasında Phoenix (Fenike) kıyılarında 655 yılında cereyan eden Zat al- Savari (direkler) savaşında İmparator Konstans ağır mağlubiyete uğramış ve Müslümanlara İstanbul deniz yolu açılmıştır.

Muaviye'nin halifeliği sırasında, oğlu Yezid tarafından idare edilen ve ileri gelen sahabeler ile birlikte İslam dünyasında sahabe ve ensarin en saygı değer kişilerinden olan, Hz. Peygamber'in mihmandarı Ebu Eyyub El-Ensari (Halid b. Zeyd)'nin de katıldığı sefer, İstanbul'un muhasarası ile neticelenen ilk İslam teşebbüsüdür.

İmparator Konstans'a isyan eden Ermenia valisi Sabazios'a yardım etmek için Muaviye'nin, 668 yılında Fazala b. ubeyd el-ensari kumandasında gönderdiği kuvvetler asi valinin attan düşerek ölmesi üzerine, Bizans'ta ihtilâfın

yatışması ve Konstantinos IV. Pogonatos'un imparator ilan edilmesi dolayısıyla bir netice alamamış, bunun üzerine Muaviye; oğlu Yezid'i o zaman Kadıköy'de kışlamakta olan Fazala'ya yardıma göndermiş idi. 669 baharında şehre karşı devam eden kuşatmada bir başarı elde edemeyince, Arap orduları, halife tarafından geri çağrıldı.

Muaviye, hilafetinin sonlarına doğru İstanbul'a karşı bir sefer daha açtı. 673'de harekete geçen İslam donanması, 674 senesinin Nisan-Eylül ayları arasında İstanbul'a hücum etti ise de geri çekildi ve Cyzicus(Kapuzdağı) 'ta yerleşen Arap kuvvetleri hücumlarına devam ettiler. Mevsimin uygun olduğu dönemlerde icra edilen bu hücumlar 7 yıl sürdü. Ancak Araplar, Bizanslıların kullandığı rum ateşi yüzünden başarılı olamadı.

Tarihte; Muaviye'den sonra, Halife Süleyman b. Abd el- Malik zamanına kadar İstanbul'a karşı büyük çapta bir harekete rastlanmamaktadır. Süleyman Selefî Valid, 713-714 yılında, İstanbul'u karadan ve denizden kuşatmak için geniş ölçüde hazırlık yaparak, kardeşi Maslama b. Ad el-Malik'i İstanbul üzerine göndermiştir. Kara ve deniz ordularının baş kumandanı sıfatı ile Eylül 715'de yola çıkan, Halep civarında Dabik çayırında ordusunu mevzilendirdikten sonra, Maraş üzerinden Amorium (Amorion)'e doğru yürüyen Maslama'nın ileri hareketini engellemek üzere İstanbul'dan gönderilen Theodosios; İmparator Anastasios II.'ye isyan etmiş, İmparator ilan edilerek yerine geçmişti. Ancak Amorium'un Anadolu kumandanı Leon, İmparator'a itaat atmeyi red edince, onu desteklemeyi menfaaatlerine uygun gören Maslama, emirlerinden Süleyman b. Mu'az ve Bahtari b. el- Hasan vasıtası ile dostane müzakerelerde bulunmuştu. Asıl maksadı, meşru imparator olarak tanımaya hazırlandığı Leon'u ve aynı zamanda daha ziyade İstanbul'daki İmparatora bağlı görünen Amorion şehrini eline geçirmektir.

Fakat Leon bu tuzağa düşmediği gibi, Amorion halkı da Araplara karşı cephe aldı. ve şid-

7. Habeşistan'a hicret edenler: İbn-i Mendeh ile İbn-i Asâkir'den bu konu ile ilgili aşağıdaki mekâbe aktarılmıştır:

Kardeşi Amr ile birlikte Habeşistan'a hicret eden Hâlid b. Said b. Âs ile arkadaşları Habeşistan'dan dönüp; Medine'ye geldiklerinde Bedir Savaşı olup bitmişti. Bunun için üzüldüler ve: - "Bu savaşta bulunmanın sevâbından mahrum kaldık" dediler. Resûlullah (sa.v.) onlara; - "Niçin üzülyörsünüz? Herkes bir defa hicret etmişken, siz -bir defa Habeşistan'a, bir defa da Medine'ye olmak üzere- iki defa hicret ettiniz" buyurdu (2,C.I. S.455)

8. Akabe biatında bulunan Medine 'li 12 Kişi: Sa'd b. Rebi'kızı Ümmü Sa'd (ra)dan: "Resûlullah (s.a.v.) Mekke'de kaldığı kadarki müddet içinde kabileleri Allah yonuna davet etmekten geri durmadı. Fakat kimlere başvuruyor idiyse, O'na işkence ediyor ve sövüyorlardı. Tâ ki Cenab-ı Allah Ensâr'dan bu iki kabileyeye (Evs ve Hazreç) iyilik ve üstünlük diledi de onlardan birkaç kişi Akabe (Mina'da bir yerin adı) denilen yerde başlarını traş ederlerken Resulullah (sa.v.) onlara gitti. Ümmü Sa'd: "- Anneme o birkaç kişi kimlerdi?" diye sordum. Bana: "- Ya altı ya yedi kişilerdi, içlerinde Es'ad b. Zürrâre, Afrâ'nın iki oğlu olmak üzere, Benu Neccar kabilesinden üç kişi vardı" dediye de diğerlerinin adını vermedi," demiştir. Resûlullah (s.a.v.) onların yanında oturup onları Allah'ın yoluna davet etti, Kur'an ayetlerini okudu. ("O zamanı hatırla ki, İbrahim: Rabbim, bu şehri emniyetli kıl. Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut" mealindeki İbrahim suresinin 35. ayetinden başlayarak sonuna kadar okudu. Onlar bunu işitince çok duygu-landılar ve başlarını eğip dinledikten sonra Allah'a ve O'nun Resûlüne icâbet

Resim 2. Eyüp'teki sahbe türbelerini gösteren harita paftası

1. Hz. Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el Ensari
2. Hz. Cabir bin Muham-mad el-Ensari
3. Hz. Ebu'd-Derda el-Ensari
4. Hz. Edhem
5. Hz. Ka'b
6. Hz. Abdü's Sadık Amir İbn-i Same
7. Hz. Hafir

ettiler ki bu, birinci Akabe'dir (2, C.I.S.116-117).
9. İkinci Akabe biatında bulunan Medine'li 70 erkek, 2 kadın:

Câbir' (ra)den naklen:
Resûlullah (s.a.v.), Mekke'de on sene kaldı. Ukâz , Mecenne ve diğer panayırarda halkı takip ederek, onlara: - Kim bana yanında yer verir ve Rabbimin emrini tebliğ edene kadar bana yardım eder de Cenneti satın alır?" diyor, kendisine bu hususta söz veren bulamıyordu.

Hattâ bir kişi Yemen'den yahut Mudar'dan Mekke'ye gelmek üzere yola çıkmak istediği zaman, hısım ve akrabaları kendisine:

"- Kureyşlilerin uşağı sakın seni yoldan çıkarmasın?" diyorlardı ve Peygamber (s.a.s.) aralarında dolaşırken onu birbirlerine parmakları ile gösteriyorlardı.

Nihayet Cenâb-ı Allah bizi Medine'den O'na gönderdi de, O'nu alıp memleketimize getirdik ve O'na iman ettik. Bizden adamlar O'na iman ediyor, Kur'an

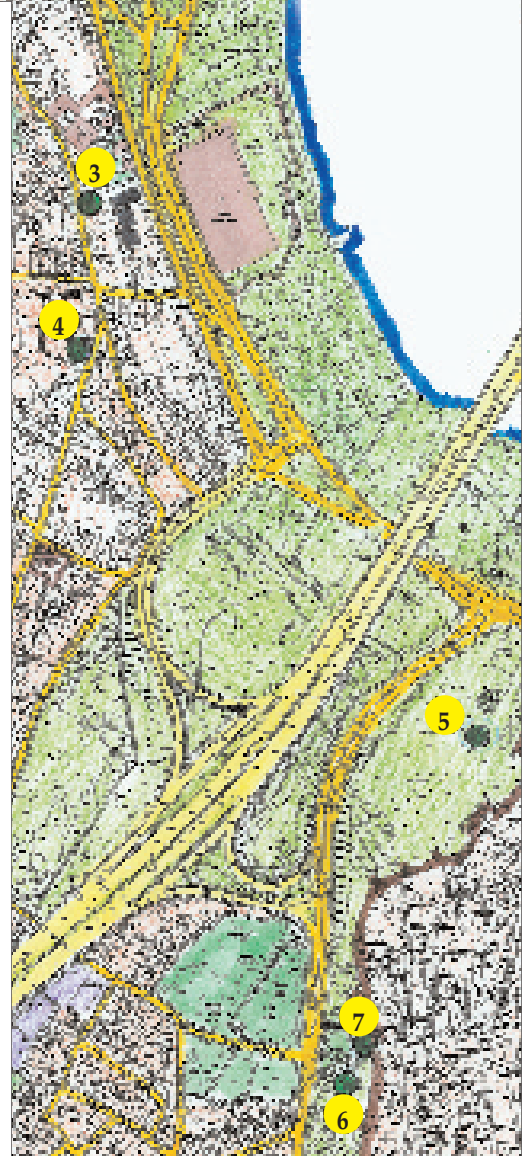
detli kuşatma da sonuçsuz kaldı. Bundan sonra Maslama, bütün gayretlerine rağmen Leon ile İstanbul'da Arap hakimiyeti konusunda hakiki bir işbirliği kurmayı başaramadı.

Ayrıca Arap ordusunun iyi niyetlerini istismar eden Leon, kendi kuvveleri ile İzmit üzerinden İstanbul'a yürüdü ve Theodosios'un yerine İmparator ilan edildi.

Bunun üzerine Maslama, Bizans başkentini kesin olarak kuşatma kararı ile bugünkü Çanakkale mevkiine geldi ve Abydos (Nara)'dan Omar kumandasındaki İslam donanmasının yardımı ile Trakya'ya geçti ve İstanbul'u kuşattı (Ağustos 716). Donanma da Eylül ayında, Marmara'ya girdi, Haliç'in önündeki zincire kadar sokuldu ve denizden sıkıştırmaya başladı, ancak Rum ateşinden büyük zarar görüp çekildi. O sene şiddetli geçen kış aylarında ağır kayıp veren Arap kara kuvvetleri çok sıkıntı çekti. Kendilerine Mısır'dan ve Afrika'dan yardım amacı ile gönderilen donanmalar, Leon'un baskınına uğrayarak yakıldı ve Anadolu'dan geçerek İzmit'e kadar ilerlemiş olan kara yardım kuvvetleri de Bizanslılar tarafından pusuya düşürülerek dağıtıldı.

Maslama'nın ordusu; İstanbul surları önünde hiçbir takviye alamadan hücumlara devam etmekten, hastalıktan ve açlıktan takatsız düştüğü sıralarda, Balkanlardan gelen Bulgar'ların da taarruzlarına maruz kalmış, hayli zayıf idi (Eylül 717).

İstanbul'u zaptedinceye kadar, Maslama'nın orada kalmasını emreden halife Süleyman'ın ölümü üzerine; halefi Ömer b. Abd Aziz, kuşatmanın bu zorlayıcı şartları altında bunalmış ve İmparator Leon'un hileleri karşı-

sında şaşkına dönmüş olan Maslama'nın derhal geri dönmesini bildirdi. Dönüş esnasında da, Arap deniz kuvvetleri, yollarda üst üste Bizanslıların taarruzlarına uğradığından, bütün sefer büyük bir felaket halini aldı.

Bu sefer ile ilgili bir çok söylenti vardır. Örneğin İmparator Leon'un izni ile, Maslama'nın

maiyeti ile birlikte Bizans başkentinde, 3 gün ikamet ettiği rivayet edilmektedir. Bir diğeri de, Maslamanın isteği üzerine, İstanbul'da, sarayın yakınlığında Müslümanlar için Dar-el Balat adı ile ve içinde bir camiin de bulunduğu tahmin edilen bir konak yaptırıldığına dair olan rivayettir.

Beşinci ve son sefer, Abbâsiler döneminde tertiplenmiştir. Halife el-Mehdî (775-785)'nin, oğlu ve veliahdı Harun'un kumandasında gönderdiği ordu, İzmit'te Bizans kuvvetlerini yendikten sonra Üsküdar'a kadar sokulmuş idi. İmparatorluğu Konstantinos VI adına yöneten Eirene; yıllık ödenecek vergi mukabilinde, Harun ile sulh yaptı; diğer bir kaynağa göre ise; Anadolu'daki Bizans kuvvetlerinin İslam ordusunun ric'at hattını kesmek üzere olmaları dolayısıyla, Harun, İmparatoriçe ile anlaşmağa mecbur kalmıştır.

Bundan sonra İmparator Nikphoros zamanında (811-812), Orta Anadolu'ya doğru bir Arap ilerlemesi olmuşsa da artık bir İstanbul seferinden söz edilemez(4, S.1173-1174).

Sahabe Mezarları- Genel.

İstanbul üzerine, bilindiği gibi, fetihden önce birçok devlet tarafından seferler tertiplenmiş ve şehir müteaddid defa kuşatılmıştır. Bu arada, yukarıda bahsedildiği üzere, Müslüman Araplar tarafından da beş sefer tertiplenmiş ve bu seferlerin ancak ikisinde şehir kuşatılabilmiştir. Bu kuşatmalar esnasında Arap orduları ile gelip şehit düşerek kalan sahabelere ait mezarlar; şehirin hemen dışındaki mahallerde yer almıştır. Bu mezarlar, daha sonra Osmanlı döneminde oluşacak en eski İslam mezarlık alanlarının da çekirdeğini teşkil etmiştir.¹³ Ancak bu mezarlık alanlarının oluşmasında ve gelişmesinde, bu yörelerin şehrin dışında kalmasının da bir etkisi olmalıdır. Örneğin, diğer birçok Roma ve Bizans şehirlerinde olduğu gibi, İstanbul'da da şehir surlarının hemen dışının Bizans başkentinin nekropol bölgesi olduğu, Türk-İslam döneminde de bu özelliğini koruduğu araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (6, S.1). Yine araştı-

macılar ve tarihçiler, Topkapı civarında Maltepe adını taşıyan semt için; 1453 öncesi kuşatmalar esnasında defnedilmiş İslam şehitlerinin cesetlerinin bu semte gömülmesi nedeni ile buraya Mâl-tepe adının verildiğini, ismin arkaik ve Arapça oluşunun da bunu teyid ettiğini belirtmektedirler (7,S.10).

Ancak bu noktada, sayın hocamız merhum Prof. Dr. Süheyl Ünver'in hassasiyetle üzerinde durduğu bir konuya değinmeden geçmek mümkün değildir. Hz. Peygamber, daha önce bahsettiğimiz hadisi şerifi ile İstanbul'u alacak emir'i "mutlu emir", askeri "mutlu asker" anlamında "nîm-el-emir", "nîm-el-ceyş" diyerek methetmiştir. Bu nedenle gerek İstanbul'un kuşatmalarında gerekse İstanbul'un fethinde bulunanların bu fedakarlıklarını Türk milleti asla unutmamış, onların hepsini bu ünvanla anmış, ruhaniyetlerinden istimdad talep etmiş, buldukları semtlerin adeta birer muhafızı ve uğuru saymış, genellikle isimlerinin sonuna bir de "dede" lakabı ekleyerek onları birer evliya mertebesinde tutmuştur. Her ne kadar sahabe Fatih'in nîm-el-ceyş'inden sayılmazsa da onlar da İstanbul muhasarısına Peygamberimizin bu tebşirine mazhar olmak için koşmuşlardır, bu şerefe erememekle birlikte, Türk milleti onları bu şereften mahrum bırakmamış, onları nîm-el-ceyş meyânında tekvir etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, onların mukaddes hatıralarına hürmeten, adlarına birer türbe, mezar yaptırılmıştır(8,S.4,5).

Yine, sayın Hocamız, "...bu kabirler vaktiyle İstanbul'da polis karakollarından daha çok iş görmüşler ve bunlar esasen dağınık yerlerde olduğundan, civarında olanların uygunsuz harekette bulunmayı aklından geçirebilecekler üzerinde manevi bir korku yaratmışlardır..." ifadesi ile, ayrıca, bu kabirlerin, toplumun ahlaki davranışları üzerindeki olumlu manevi etkisine de işaret etmektedir (8, S.10).

Şehirin kuşatılmaları esnasında, vuruşmaların sur etrafında olması nedeni ile, şehit düşen sahabelere ait mezarların çoğu şehrin sur duvarlarının dibinde yer almıştır. Dolayısıyla İstanbul içinde ve sur civarında birçok sahabe mezarı ve

öğreniyor ve akşam evine döndüğü zaman -kendisi Müslüman olduğu için- bütün ev halkı da Müslüman oluyordu. Tâ ki, Medine'de içinde üç beş kişi Müslüman bulunmayan ev kalmadı.

Sonra toplanıp kendi aramızda müşavere edip ; "Allah'ın Peygamberi ne vakte kadar Mekke dağlarında korka korka dolaşacak ve yerden yere koğulacaktır?" dedik. Bunun üzerine bizden yetmiş kişi yola çıkıp Mekke'ye gittiler ve Hac mevsiminde O'nu bulup kendisine:

"-Şi'bül Akabe'de buluşalım." dediler.

Sonra birer, ikişer kişi gelip Şi'bül Akabe'de toplandık ve Ona: "-Ya Resûlallah! ne üzerine sana bey'at edelim." dedik. İmam Ahmed Câbir'in bu hadisini "Hâkim'de (C. II. S.625) kaydetmekte ve : "Senedi sahihtir." demektedir (2,C.IS.476-477).

10. Mekke'den Medine'ye ilk hicret edenler ile ilgili kaynaklarda yer alan Bera b. Azib' (ra)den alınan bir menkıbede:

"Peygamber Efendimizin ashâbı içinde ilk olarak bize , Mûsa b. Ümeyr ile İbn-i Ümmi Mektum geldiler ve gelir gelmez bize Kur'an-ı Kerim'i okutmaya başladılar. Sonra Ammar, Bilal ve Sâ'd geldiler. Sonra Ömer b. Hattab yirmi kişi ile birlikte geldi. Sonra Peygamber Efendimiz geldi. O'nun gelmesinden Medine halkının duydukları sevinci hiçbir şeyden duyduklarını görmemişim. Nebî (s.a.s.) daha Medine'ye gelmeden El-A'lâ suresi ile diğer bazı kısa sûreleri ben okumuştum" denilmektedir (2,C.I, S.44).

11. Hudeybiye; Mekke dolaylarında bulunan kuyusu ve kutsal ağacıyla tanınmış, bir vadide kurulu orta büyüklükte bir köyün adıdır. Bu ismi, Peygamber Efendimizin, altında ashâbından bey'at aldığı

Resim 3. Hz Eyyüb El Ensari'nin türbesi (13) (Eyüp Belediye Arşivinden)

ağacın yanında bulunan bir kuyudan almıştır ki, orada hala bir mescid bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in Kureyşliler ile 628 yılında burada yaptığı ve "Hudeybiye antlaşması" olarak tarihe geçen antlaşma, Kureyşliler'in İslâmiyeti tanımalarına ilişkin ilk belge olması nedeniyle önemlidir (1,S.5410; 2,C.I., S.178).

12. Bu konuda bilinen bir hikaye aşağıdaki gibidir:

"Uhud galibi olmayan bir savaş olarak nihayetlenmişti. Aradan iki yıl geçtikten sonra, Hicrî 5, Miladi 627 yılında Kureyşliler civar kabilelerden katılan birlikler ile kalabalık bir ordu teşkil edip Medine üzerine yürümeye karar almışlardı. Hz. Peygamber, yine istişareye baş vurdu. Selmân Fârisî (ra), Medine'nin etrafına hendek açılmasını önerdi, Hz. Peygamber bu fikri beğendi. Hz. Peygamber de omuzlarında toprak dolu sepetlerle işçi gibi çalışıyordu. Kazı sırasında büyük bir taş rastlanıldı. Taş çok sertti ve kırılmıyordu. Hz. Muhammed'e(s.a.s.) durumu bildirdiler. Hz.

türbesi yer almaktadır. Bu türbelerden altı tanesi sur dibine bitişik olarak inşa edilmiştir. Bu altı türbenin bir duvarı, sur beden duvarıdır (7,S.16).

Sahabe mezarlarının bir kısmı cesedin gömülü olduğu mezar, bir kısmı ise cesedin gömülü olmadığı, ancak o zatın manevi varlığına tahsis edilmiş ve mezar gibi kurulmuş, ruhaniyetinin orada bulunduğu inanan, "makam" tabir edilen mahallerdir. Makamlar da ruhani irtibatın odak noktaları olduklarından, İslam dininde, mezar derecesinde önem verilmesi ve hürmet gösterilmesi makbul addedilmiştir. Mezarlarla, makamların biçimsel farklılıkları ayak taşındadır. Mezarlar şahide (baştaşı) ve ayaktaşı ile düzenlenmiş ve şahidede kitabesi ile isim ve ölüm tarihi belirtilmiştir. Makamlarda ise yalnızca baştaşı dikilmiş, ayaktaşı konulmamış ve şahidelerindeki kitabelere tarih konulmamıştır (7, S.11).

İstanbul içi ve civarındaki sahabe mezar ve türbelerinin büyük bir kısmı Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır ve manzum kitabelerinin altında genellikle 1251 (1835-1836) tarihi okunmaktadır. Bunu Sultan II. Mahmud'un "Yeniçerilik"i kanlı bir şekilde ortadan kaldırmasından sonra halkın gönlünü kazanmak için, bu türbeleri ihya ettirdiğine bağlayan iddialar vardır (7,S.15).

Mimarî üslupları ampir üslubun sade çizgi-

lerini taşıyan bu yapılar ekseriya dikdörtgen planlı, taş söveli, dikdörtgen pencere ve pencerelerinde baklava biçiminde demir parmaklıklar bulunan yapılardır. Sahabe türbelerinin büyük bir kısmı sur civarında Ayvansaray ile Edirnekapı arasında yer alır ve bu bölge İstanbul'un kuşatmalarında önemli tarihsel bir nitelik kazanmıştır.

Sahabe türbelerinin esas sayısı 26'dır. Ancak Ahmed ül-Ensari, Cabir oğlu Muhammed el-Ensari ve Abdurrauf Samadanî isimleri halk inancı ve yanlış okumadan dolayı sahabeden sayılarak 29 sayısı kabul edildiğinde, bunların 7'si Eyüp ilçesi, 18 adedi Sur içinde Fatih ve Eminönü'nde, 3 adedi Beyoğlu ilçesinde Yeraltı Camii içinde, biri Üsküdar'da yer almaktadır (7, S.16).

Sahabe türbelerinden iki adedi açık mezarlıdır. 18 adet türbe orijinal mimarisine göre üzeri kapalı türbedir. 11 tanesi, iki mezar dahil, açık türbedir. Kapalı türbelerden yedi tanesinde kalem işi mevcuttur. 13 adet türbede kabir taşı vardır. Bu kabir taşlarının hepsi de sonradan yapılmış olup, orijinal sahabe devrine ait değildir. İki türbe müstakil olup Sümbül Efendi Camii avlusunda yer almıştır. Bu iki türbe dışında 7 türbe (makam) cami parsellerinde yer almaktadır. Sahabe makamlarından 9 adedinin üzerinde Hattat Haşim Efendi'nin çektiği, Sultan 11. Mahmud'a ait tuğra ve Yesârizâde Mustafa İzzet Efendi'nin ta'lik hatla yazdığı, Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi'nin sözlerini içeren H. 1251 tarihli kitabeler bulunmaktadır. Sahabe türbelerinde dıştan bakıldığında, üzerinde H. 1251 senesi yazılı Ampir mimarî üslûpta yapılmış türbe sayısı 14'dür ve bunların 13'ünde kitabe mevcuttur. Gerek mezartaşları ve gerekse kitabelere bakıldığında, dokuz türbede merkad,¹⁴ iki türbe kitabesinde meşhed,¹⁵ üçünde kabir, ikisinde de makam ifadesi geçmektedir (7, S.15).

Günümüzde, Evliya Çelebi tarafından da varlığından bahsedilen sahabe mezarlarına ait kûfi hatla yazılı mezar taşı ve kitabelerinden hiçbir iz kalmamıştır.

Eyüp Sultan'da Yatan Sahabeler:

Fatih Sultan Mehmed'in, fetihden hemen sonra; Hristiyan dünyasının bu önemli merkezini İslam dünyasına katmak üzere Müslüman Arap orduları ile birlikte gelerek sur dışında şehit olup kalan, İslam dünyasında ve sahabeler arasında ayrı kutsal bir yeri olan, Hz. Peygamber'in mihmandarı Halid bin Zeyd, Ebu Eyyub el Ensari'nin mezarı olduğu rivayet edilen yerde türbesini yaptırması ve 1458-1459'da bu türbenin yanına şehrin ilk selâtn camiini inşa ettirmesi; dünya tarihinde Ortaçağ ile Yeniçağ arasında bir geçit olarak kabul edilen "eski dünyanın bu en gözde ve en büyük kentinin, Türk öncesi İslam dünyasının gücüne kafa tutmuş bu güç ve kültür odağının el değiştirmesi"nin politik olduğu kadar dini ve sembolik bir anlam taşıdığını da göstermekte ve simgesel biçimini bu yapıtlarda bulmaktadır. Fatih'in bu girişimi, aynı zamanda, İstanbul'un; bir Türk-İslam kenti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olarak hazırlanması için uyguladığı "imar ve iskan politikası"nın da bir parçasıdır.

Fatih; camiin yanına daha sonra ilave edilen medrese ve aşhane ile bu noktada oluşturulan, Türk çağının bu ilk külliyesinin etrafını mamur etmeye çalışmıştır. Böylece sur dışının bu ilk Türk-İslam yerleşmesi Eyüp Sultan semtinin nüvesi, fetihle birlikte Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştur(Bkz. Resim 1).

Bizans şehri surlarının dışında, İslam dünyası için kutsal bir hatıra ve simgesel bir değer etrafında kurulan bu seçkin yerleşme bölgesi, sahabe mezar ve türbeleri açısından da zengin bir yöredir. Hz. Halid'in türbesi dahil 7 sahabe türbesi bu bölgede yer almaktadır. Burada yer alan türbe ve mezarlara aşağıda kısaca dağınılmıştır.(Bkz. Resim 2)

1. Hz. Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el Ensari Türbesi:

Alasonya'lı Müftü, H. Cemal Ögüt, "Meşhur Eyyub Sultan" isimli kitabında Hz. Halid'i aşağıdaki şekilde anlatmaktadır.

Ebu Eyyub el Ensari, asıl adı Halid olup Medine'lidir. Arap'lar ailenin (kız veya erkek) en büyük ilk evladının ismini aileye künye olarak verirlerdi. Hz. Halid'in en büyük evladı Eyyub olup "Eyyub'un babası" namı ile yani "Ebu Eyyub el-Ensari" künyesi ile lakaplanmıştır.

"Ensar" kelimesi ise Arapça "yardımcılar" demektir. Sonradan bu kelime İslami bir isim olmuş, Medine'de yerleşmiş bulunan "Evs ve Hazrec" kabilelerine, Hicrette Hz. Peygamber ve İslam mücahitlerine yardımcı oldukları için bu isim verilmiştir.¹⁶ Hz. Halid ise Hazrec kabilelerinin önemli kollarından olan "Neccaroğulları" hanedanının reisidir ve Hz. Peygamber'e ane ve baba tarafından akraba olup, Medine'liler arasından ilk önce Mekke'ye gelip İslam olanlardandır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in vahiy katipleri arasında yer almıştır.

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti; İslamiyet ve Müslümanlığın Medine'de kuvvetlenmesi ve yayılmasıyla ilgili olmak üzere, İslam tarihinin önemli bir hadisesidir (622). Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye göç ettiğinde devesi Hz. Halid'in evinin önünde çökmüş ve Hz. Halid, Hz. Peygamber'i 7 ay evinde misafir etmiştir. Bu ev sahipliğinden dolayı Müslüman toplumunda mevkii ve itibarı artmış, "Mihmandar-ı Nebi" (Peygamberin ev sahibi) lakabını almıştır. Kendisi ayrıca 150 Hadisi Şerif nakletmiştir.

Hz. Halid'e duyulan sevgi ve saygı ona "alemdarlık" unvanının da yakıştırılmasına neden olmuştur. O'nun alemdarlığı; "ahirette her sahabenin eline nurdan bir bayrak ihsan buyrulacaktır ki bi izni'l-Hudâ şefaatiyle bayrağın altında bulunan kimseleri cehennem ateşinden âzâd edecektir." hadîsine göredir. Hz. Eyyub, Peygamberimizin sancağını taşımış değildir. Peygamberimizin sancaktarı Halid bin Velid'dir. Kabri ise Suriye'de Hama'ya yakın Humus kasabasıdır.

İstanbul Araplar tarafından beş defa, beşi de Abbasi'ler zamanında olmak üzere kuşatılmıştır. Ebu Eyyub-el Ensari, Arap kuşatmalarında ordu ile iki defa İstanbul'a gelmiş, H.

Peygamber demir küsküyü aldı, "Ya Allah" diyerek bir vurdu, taşın üçte biri parçalanırken çıkan kıvılcımda Şam'ın kendisine verildiğini gördüğünü söyledi. Aleti ikinci kez vurduğunda taşın bir bölümü daha parçalanırken çıkan kıvılcımda: "İran ülkesinin anahtarları şimdi elimde verildi. Medayin şehrinin beyaz köşkerini görüyorum" diye buyurdu. Aleti üçüncü kez kalan parçaya vurduğunda: "Yemen illerinin anahtarları verildi, San'anın kapılarını görüyorum" dedi. Ve nihayet son kez:

"Konstantiniyye elbette ve elbette feth olunacaktır. Onu feth eden emir ne güzel emir, onu fetheden asker ne güzel askerdir" hadisi şerifini bildirdi. Rivayet edenin; sahabe'den Bişr'ül Genevi (ra) olduğu, Ahmed ibn-i Hanbel'in "Müsned" adlı eserinde yer aldığı bildirilmektedir (5, S.13-15).

13. İstanbul'un kara surları dışı, deniz surları karşısı Üsküdar surları (Karacaahmet), Beyoğlu (Kuledibi, Çürüklük, Ayazpaşa), Kasımpaşa (Doymazdere, Kulaksız) [7,S.103].

14. Merkad; mezar anlamında kullanılmıştır (14, S.635).

15. Meşhed; bir kimsenin şehit olduğu veya bir şehidin gömüldüğü yer (14, S.666).

16. 1975 yılı Hac mevsiminde yaşadığım bir hadiseyi burada nakletmeyi bir borç olarak görüyorum. Diyanetin organizasyonundan önceki yıllarda, karayolu ile hacca, çeşitli firmalar aracılığı ile, kafileler halinde gidiliyor ve yol güzergâhı üzerindeki bazı şehirlere; buralarda yatan meşhur evliya ve Tanrı katında kutsal kişileri, ruhaniyetlerinden istifade etmek için ziyaret etmek üzere; uğranıyordu. Bu arada Peygamberler diyarı Urfa'da mutlaka uğranılan

Resim 4. Hz. Cabir bin Muhammed el-Ensari'nin türbesinden bir görünüş (13).(Eyüp Belediye Arşivinden)

Resim 5. Hz. Ebu'd-Derda Türbesi (Eyüp Belediye Arşivinden)

şehirlerdendi. Kafilemiz gece yarısı Urfa'ya indiğinde gözlerimize inanamadık. Bütün Urfa halkı, başlarında Belediye reisleri olduğu halde ayaktaydı. Hepsi birkaç hacı adayını evinde misafir etmek ve bir tas çorbasını onunla paylaşmak için âdeta çırpınıyordu. Belediye reisinin organizasyonunda gerçekleşen bu paylaşım; Urfa'da yatan ve halkı ile bütünleşmiş, bereket ve cömertliğin sembolü Halil İbrahim (Peygamber) Hazretlerinin varlığı ile gelenek haline gelmiş bir misafirperverlik sergilenmesinin yanında; kutsal topraklara giden hacı adaylarına Hazreti Ensar'ın yardım sever inanç ve davranış biçimini görmemenin mümkünü yoktu.

17. Ebû Zaybân'dan: "Ebû Eyyüb (ra), Yezid b. Muâviye ile birlikte sefere çıktı. Arkadaşlarına: "Öldüğüm zaman beni düşman toprağına sokup düşmanla karşılaştığımız yerde ayaklarınızın altına gömün. Allah'ın Peygamberi'nden: "Kim Allah'a ortak koşmadan ölürse Cennete gider." diye buyurduğunu işittim." dedi (2, C.I. S.574).

Resim 6. Edhem (Hz. Edhem) Türbesi (13)(Eyüp Belediye Arşivinden)

48/49(M. 618-619) tarihli kuşatma sırasında vefat etmiş, vasiyeti üzerine naşı mücahitler tarafından savaşıırken kente mümkün olduğu kadar yaklaştırılıp kale dibine yakın bir yere defnedilmiştir.¹⁷ Yezid bin Muaviye tarafından mezarı üzerindeki toprak çiğnetilerek kaybedilmek istenmiştir. Ancak Romalılar tarafından Arap ordusuna ait önemli bir zatın vefatı hissedilmiş, Roma İmparatoru tarafından cenazenin defnine müsaade edildiğine dair haber gönderilmiş, İstanbul'un fethine kadar Romalılar, dini inançlarına göre ölülere gösterilen tazim anlayışı içinde, mezarını ziyaret ederek kıtlık gibi felaket anlarında ruhaniyetinden istifade etmek istemişlerdir.

Vefatından yaklaşık 807 sene sonra, İstanbul'un fethine (H.857/M.1453) kadar Romalılar tarafından korunan mezar, Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin tarafından buluna-

rak en eski Arapça küfi yazı türü ile ismine izafeten "Hüvel Kabrü Ebu Eyyüb el Ensari" ibaresi yazılı taş ortaya çıkarılmıştır. Bahse konu taşın, fetihden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan türbenin duvarında asırlarca durduğu bilinmektedir. Hicazlı Şeyh Abdülhafız bin Osmanikari Ettaifi, "Gilaül Kulüb ve Keşfül Kurub" isimli eserinde (H.1298/M.1894)'de İstanbul'u ziyaretinde bu taşı türbenin duvarında gördüğünü ifade etmektedir (9, S. 107-188).

Eyüp Sultan Külliyesi'nin bir parçası olan türbe yapısına gince:

İstanbul'un ve sur dışının ilk külliyesi olan Eyup Sultan Külliyesi; fetih'den hemen sonra Fatih'in Hz. Halid'in makamı üzerine türbesini ve 1458/1459 da ise türbenin yanına bir cami inşa ettirmesi, daha sonra bunlara ilaveten 10 hü-

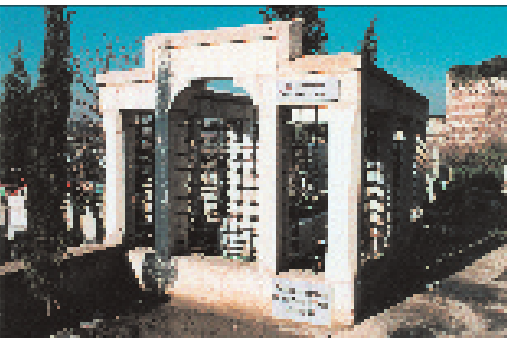

reli bir medrese, imaret ve bir çifte hamamın inşa edilmesi ile meydana gelmiştir.

Evliya Çelebi'ye göre Fatih'in yaptırdığı ilk cami, bugünkü caminin yerinde olmakla birlikte, çapı 1400 mt. olan merkezi tek kubbeli bir cami idi. Haremın iki tarafı medrese odaları ile çevrili olup, ortasında Evliya Çelebi'nin "cemaat maksuresi" dediği, altında şadırvanı bulunan Sinan Paşa Kasrı mevcuttu. Bu maksure ile Eyüp Türbesi'nin bulunduğu karşı avlu duvarı arasında iki büyük çınar ağacı vardı. Türbe, cümle kapısının önünde sütunlara oturan ve üzeri küçük kubbecikler ile örtülü, yanları açık dar bir koridor ile avluya bağlanmıştır.

Sultan II. Beyazıt zamanında meydana gelen şiddetli bir zelzelede cami tamamen harap olmuş, akabinde yeniden inşa edilmiştir. Hadikatülcevami'ye göre 1591'de bu ilk cami Sultan III. Murad tarafından genişletilmiştir. 1723 senesinde Sultan III. Ahmed tarafından minareleri, mahya kurulmasına imkan vermeyecek kadar kısa olması nedeni ile yıktırılarak, yerlerine Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın emri ile bugün mevcut olan ikişer şerefeli yüksek minareler inşa ettirilmiştir.

1798 senesinde ise Sultan III. Selim tarafın-

dan çok harap bulunan cami minareleri hariç temellerine kadar sökülerek, dış görünüşü klasik üslupta olmakla birlikte, plan şeması ve bazı mimari elemanları ile devrinin karakterine özgü, barok üslupta, yeniden inşa edilmiştir (1798-1800) (10, S.13-14).

Y. Önge aynı makalede, caminin mimari yapısı ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermektedir: Eski şadırvanın üstündeki Sinan Paşa Kasrı ile Besir Ağa'nın cami önünde yaptırdığı iki taraflı yan mahfiller ve beşer medrese odası yıktırılmış, cami; temelleri 6 arşın derine inilmek, kible duvarının yeri ve minareleri sabit kalmak kaydıyla genişletilmiştir. Harem'in yanlara doğru genişlemesi sonucunda eski minareler, bugün dış duvardan yaklaşık 10.50 mt. içerde kalmıştır (10, S.13-14).

Tamamen elden geçmiş ve yeniden çok renkli kalem işleri ile süslenmiş olan camide hiç çini kullanılmamıştır. Bu son inşa edilen camide medrese odalarının bulunduğu yer ile türbenin giriş cephesi revaklı bir avlu şekline sokulmuştur ve gerek türbeye, gerekse caminin iç hacmine buradan geçilmektedir. Bu iç avluyu, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde bahsettiği iki çınardan biri, hala gölgesi altında korumaktadır. Mermer döşeli avlu zemininden yüksekte, etrafı demir parmaklıkla çevrili, dört köşesinde çeşme bulunan bir iç bahçe şeklinde muhafaza edilen çınarın olduğu yerde Hz. Halid'in gasledildiği rivayet edilir.

Türbenin iç avluya bakan çinili dış duvarının; avluyu çevreleyen ve onüç kubbesi olan revaklı diğer üç duvar ile birleştiği köşelerde, biri, mihrap aksının sol tarafında yer alan Bostan iskelesi Sokağı'nın devamına çıkılan, diğeri sağ

Resim 7. Ka'b (Hz. Ka'b) türbesi (13)(Eyüp Belediye Arşivinden)

Resim 8. Amir (Abdü's-Sadık Amir İbn-i Same) Türbesi (Eyüp Belediye Arşivinden)

Resim 9. Hz. Hafir Türbesi (Eyüp Belediye Arşivinden)

tarafında yer alan Ekmekçizade Ahmed Paşa'nın türbeye ilave ettirdiği dış şadırvan avlusuna açılan barok iki kapı mevcuttur. Şadırvan avlusunun ise caminin batı duvarına yakın, kible yönünde iskele yoluna açılan barok üslupta bir cümle kapısı ie Eyüp çarşısına açılan ikinci bir büyük barok kapısı vardır. Cümle kapısının sağında muvakkithane, hünkar mahfeline bağlanan ve mermer kolonlara oturan fevkanı geçit, hademeler, imam ve müezzinlere ait odalar, dış avlunun batı yönünde abdest muslukları yer almaktadır.

Ziyaretçileri, görevlileri, güvercinleri ile canlı mistik bir ortam sunan avlunun ortasında yine barok başlıklı, mermer sütunlara oturan kurşun örtülü bir kubbe ile gölgelenen şadırvanın ilk yapısı Sultan II. Beyazid dönemi vezirlerinden Çandarlı İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır (1494). Bu dış avlunun çarşı meydanına bakan batı duvarının kuzey köşesinin dışına bir duvar çeşmesi yapılmıştır. Söz konusu bu çeşme, son zamanlarda yeniden suyu akıtılncaya kadar İstanbul ve Eyüp'ün diğer tarihi çeşmeleri gibi yıllarca zamanın tahribine bırakılmış, işlevi unutulmuş idi. Dış avlunun kuzeyinde muhtelif mezar ve açık türbeler; türbeye geçit veren bir ahşap methal ile buna açılan bir türbedar odası, iki adet cüzhane yer alır. Bu cüzhanelerden birini Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Semiz Ali Paşa (ölümü 1564), diğerini Sultan II. Osman'ın annesi Mahfiruze Hatice Sultan (ölümü 1621) yaptırmıştır. Mahfiruze Hatice Sultan ve Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa (1575-1623) büyük kapı yanındaki cüzhane gömülüdür.

Cami, 1819'da Sultan II. Mahmud tarafından türbe ile beraber tamir ettirilmiştir. 1823'de ise deniz tarafındaki minarenin yıldırım düşmesi nedeni ile tahrip olan üst şerefeden yukarısı onarılmıştır.

Türbe büyük tadillere uğrayarak günümüze ulaşmıştır. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde: "Türbe bir kubbe içinde kalmıştır. Kabr-i şerif dehlizinin pencereleri caminin haremüne nazırdır. Ravza-i Kabr-i münevveri çepeçevre halis

gümüşten şebeke ile inşa olunmuştur... Ayak ucunda bir su sarnıcı vardır ki ziyaretçiler bu sudan içerler, hafakan illetine ruhani bir devadır..." diye anlatır. Burada bahsedilen kuyu, eski Bizans manastırının ayazması olup Akşemseddin'in, kabrin tespitinde yararlandığı rivayet edilir.

Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen türbe, sekiz köşeli bir plan üzerine köfeki kesme taştan inşa edilmiş beden duvarlarının taşıdığı kasnaksız bir kubbeden meydana gelmiştir. Türbenin her yüzünde ise bir profille çerçevelenmiş, altta dikdörtgen üstte sivri kemerli olmak üzere ikişer pencere bulunur (10, S14).

Türbenin revaklı iç avluya bakan dış yüzü, içi, türbeye göre alçak olan ve türbeye geçit veren methal salonunun duvarları, cüzhane geçidi 15. yy'ın sonu, 16., 17., 18. ve hatta italyan 19. yy'a ait çiniler ile kaplanmıştır (10, S.14). 18. yy Tekfur Sarayı atölyesi çinileri çoğunluğu oluşturur (11, S.98-100). Daha eski çiniler diğer binalardan kalan, sarayın deposunda bulunan çinilerdir. Geometrik desenli çiniler 18. yy Kütahya işidir.

Türbenin giriş sofası yanında Sultan I. Ahmed tarafından inşa ettirilen, sebilin içinde yer alan ve yine Sultan I. Ahmed tarafından yaptırıldığı kitabesinden anlaşılan bahsi geçen kuyu ve bir set üzerinde Mustafa Ağa'nın mezarı bulunmaktadır. Bu mekanda, Doğu ve Kuzey tarafını kuşatan 1.25 mt. kadar yükseklikte bir dehliz mevcuttur. Bu dehlizin üzeri eyvan şeklinde ve zemini mermerdir. Bu dehlize caminin harem avlusuna bakan ve türbe girişinin sağında yer alan sebilden girilir ve zemine altı merdivenle inilir. Bostan İskelesi'nden denize ulaşan bir kanal vasıtası ile dehlizdeki fazla sular dışarı atılır.

Ziyaretçilerin türbeye girmeden, avludan içerdeki sandukayı görebilmeleri için, Sultan I. Ahmed tarafından altın yaldızlı tunçtan hacet penceresi yaptırılmıştır. Türbe kapısı ile hacet penceresi üzerine yerleştirilmiş bulunan yaldızlı mermer kitabeden, en önemli onarımın Sultan III. Ahmed zamanında caminin minarelerinin inşası sırasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Sultan III. Selim zamanında türbenin bazı yerleri

yeniden tamir olmuş, cümle kapısı üzerindeki direkli ahşap saçak ile pencerelere pirinç şebekeler yapılmış, sandukanın etrafına bugün de mevcut olan gümüş kafes konulmuş. kubbeye yeni avizeler asılmıştır.

Türbenin ahşap cümle kapılarını Fatih Sultan Mehmed yaptırmış, ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde meydana gelen bir hırsızlık olayı nedeni ile bu ahşap kapılar alınmış, yerlerine bugünkü tunç kapılar takılmıştır. Fatih dönemine ait kapılar da muhafaza edilmek üzere giriş ile türbe çıkışı arasına konulmuştur. Sultan Ahmed Camii'nin banisi Sultan I. Ahmed tarafından inşa ettirilmiş bulunan sebilin arka kısmında yer alan ve türbe girişine açılan, yaklaşık 3 mt.x3 mt. ölçütlerinde küçük bir oda bulunmaktadır. Bu odaya " Kadınlar Mescidi" adı verilmektedir.

Türbe 1819'da Sultan II. Mahmud tarafından yeniden onarılmış, Padişah, hattat Rakim ile kendisinin yazılarını yazdığı sırma işlemeli bir sanduka örtüsü hediye etmiş, iradesiyle Hereke'de yenilerini dokutturduğu halılar ile caminin ve türbenin eskimiş halılarını değiştirmiştir.

1925'de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması ve bazı ünvanların kaldırılmasına ilişkin kanunun yürürlüğe girmesi ile, teberruken hükümdarların koyduğu bir kısım kıymetli eşya, önce Evkaf, sonra Türk İslam Eserleri adını alan müzeye taşınarak burada sergilenmiştir.

Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan türbenin sekiz köşeli asli yapısı sonradan yapılan ilaveler ile, kuzey ve kuzeybatı kısımları hariç tamamen kapanmış ve bugün türbenin kitlesel mimarisi avlu tarafından görünmez olmuştur.

Külliyenin imaret binası ise, caminin güneydoğu köşesinde, sokağın karşı tarafında iki büyük kubbeli bir bina olarak yer almışken zamanla harap olmuş, bugün izi dahi kalmamıştır (10, S.14).

Caminin şadırvanlı avlusunun batı dış duvarının kuzey karşı köşesinde yer alan çifte hamamın soğukluk kısmının asli şekli, bozularak hüviyetini kaybetmiş ise de yakın zamana kadar

hamam olarak kullanılmaktaydı. Evliya Çelebi'ye göre; Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı beş büyük hamamdan dördüncü hamam olan yapı, Eyüp Sultan Külliye'sinin kuzeybatı ucunda Yusuf Muhlis Paşa caddesi ile Eyüp Hamamı Sokağı'nın köşesinde yer alır. Adı Tezkiretülenbiye'de geçen bu çifte hamam 15. yy yapısıdır. Dolayısıyla Mimar Sinan'ın bir tarihte bu hamamı onarmış olması düşünülebilir. Ancak 16. yy'dan sonra geçirdiği çeşitli onarımlar sonucu yapının klasik karakteri oldukça değişmiştir. cephesi muhdes bir yapılaşma ile gizlenmiş olan hamam yakın zamana kadar kullanılmakta idi (12, S.128), (Bkz. Resim 3).

2. Hz. Cabir bin Muhammed

el-Ensari Türbesi

Söz konusu türbe, Düğmeciler (Dökmeciler) Mahallesi, Dökmeciler Caddesi üzerinde Dökmeci Mescidi avlusunda yer almaktadır. Küfeki imitasyon bir duvarla sonradan çevrilen açık türbede üç adet mezar bulunmaktadır ve ortadaki mezarın sahabeye ait olduğu rivayet edilmektedir. Söz konusu mezar Kazasker Mehmed Bakır Efendi tarafından inşa ettirilmiş, 1313 H. senesinde zelzeleden yıkılınca Emine ve Fatma isminde iki hayırsever hanım arafından onarılmıştır. Onarım kitabesinde sahabeden bahis olmadığı gibi, Şahide kitabesinde de "Çavuş lakabı kullanılması, sahabe olması ihtimalini uzaklaştırmaktadır (7, S. 31-32), (Bkz. Resim 4).

3. Ebu'd - Derda (Hz. Ebu'd-Derda el-ensari) Türbesi

Hz. Ebu'd- Derda, sahabeden bir zat olup , türbesi Zal Mahmud Paşa Caddesi üzerinde, Zal Mahmud Paşa Camii ile Cezeri Kasım Paşa Camii arasında yer alır. Ebu'd-Derda'nın İstanbul'da Karacaahmed Mezarlığı'nda bir ikinci makamı daha vardır.

Dikdörtgen planlı türbenin üstü bugün açık olmakla beraber, Prof. Dr. Süheyl Ünver tarafından yayınlanan resimde üstünün kapalı ol-

duğu görülmektedir. Onarımlarla hayli değişmiş olan yapının üslubunun ampir olduğu anlaşılmaktadır.

Türbe kapısının üzerindeki Sultan II. Mahmud tuğrasında Hattat Haşim'in kitabesi vardır ve üzerindeki Adli mahlası soradan kazanmıştır. Vak'anüvis Esad Efendi'nin H. 1251 (1835) tarihini veren mermer kitabesi, hattat Yesarizade Mustafa İzzet efendi tarafından talik hat ile yazılmıştır.

Türbe içinde iki mezar mevcuttur. yapılan onarımlarla karakterini kaybeden türbe 1907 yılında bir onarım görmüştür. Bugün sadece pencere demirleri ampir üslupta bir karakter yansıtmaktadır (6, S.30-31; 7, S.33-34). Türbedarlığı mevcuttur. (Bkz. Resim 5).

4. Edhem (Hz. Edhem) Türbesi

Fetih ricalinden olan Hz. Edhem'in türbesi, Cezeri Kasım Paşa Mahallesi'nde, Abdurrahman Şeref Bey Caddesi üzerinde ve Arpacı Hayreddin Mescidi karşısında yer alır. Türbedeki mevcut üç ahşap sandukadan sağda bulunanı bu zata aittir. Diğer ikisi. Hafız Abdullah Efendi ile Eyüp Camii İmamı Abdurrahman Efendi'ye aittir. Sahabeden ve Hz. Halid'in sakası olduğunu bildiren levhanın çok geç tarihli olduğu tahmin edilmektedir. "Hadika"da ise, İstanbul'un Akşemseddin ile birlikte fethinde bulunanlardan Şeyhoğlu Edhem'in türbesi olduğu ifade edilmektedir ki bu durumda yapı bir "sahabe" türbesi değildir.

Kare planlı ve üstü kubbe ile örtülü basit bir yapı olan türbenin cephesinde bulunan büyük hacet penceresinin sivri kemeri oldukça erken tarihlere ait olmalıdır, ancak parmaklık ve cephe düzeni 19.yy sonlarının üslubunu aktirmektedir. Türbe belki de sahabe kabri olarak kabul edilmesinin etkisiyle oldukça bakımlı tutulmaktadır (6, S.31-32; 7,S.35-36), (Bkz. Resim 7),

5. Ka'b (Hz. Ka'b) türbesi

Sahabeden Hz. Ka'b'a ait dikdörtgen planlı basit açık makam türbesi, Ayvansaray'da, sur dibinde Haliç kıyısına yakın Savaklar Caddesi üzerinde yer almaktaydı. 1972-1974 yıllarında çevresindeki bütün yapılar çevre yolu yapımı için istimlak edilmiş ve türbe, çevresindeki yapılanma içindeki konumuyla eski atmosferinden uzak ve yalnız kalmıştır. Kitabesi olmayan türbenin eski resimlerinden, üzerinin aslında ahşap bir çatıyla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Son zamanlarda restore edilirken üzeri yeniden ahşap çatı ile örtülmüştür. Pencerelemi lokmalı demir parmaklıklıdır. Türbe orijinal görüntüsünden çok şey kaybetmiştir.(6, S.48-49; 7, S. 37-38), (Bkz. Resim 8).

6. Amir (Hz. Abdü's-Sadık Amir İbn-i Same) Türbesi

Abdülvedud Mahallesi, Eğrikapı Dışarı Sokağı'nda, sur kapısının dışındaki mezarlık içinde yer alan türbe bir açık türbedir. Makam olmayıp bir mezar olması kuvvetle muhtemel olan bu türbenin sahabe mezarı olduğuna ilişkin bir delil yoktur. Türbenin ayak ucunda meşhur Reisü'l-Hattatın Eğrikapılı Rasim Efendi'nin şahideli mezarı vardır. Türbenin etrafı; alçak profilli küfeki taş duvar ile çevrilidir ve üstü ampir üslupta demir parmaklık ile kapatılmıştır. Mermer sandukalı türbe orijinaldir ve şahide kitabesinden 1205 (1790/1791)'de onarım gördüğü anlaşılmaktadır (7, S.39-40), (Bkz. Resim 9).

7. Hz. Hafir Türbesi

Eğrikapı Dışarı Sokağı'nda sura bitişik inşa edilen üçgen planlı türbenin bir duvarı sur beden duvarıdır. Bugün üzeri açık olan türbenin evvelce çatısının olduğu anlaşılmaktadır. Türbenin Eğrikapı'ya bitişik kapısı üzerinde en üstte Haşim Ketebeli Sultan Mahmud-ı Adli (Sultan II. Mahmud) tuğrası ve bunun altında Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'ye ait talik hatlı 1251 ta-

rihli kitabe vardır. Manzum kitabenin yazarı Sa-haflar Şeyhizade Es'ad Efendi'ye aittir.

Bu makamın Sultan I. Mahmud zamanında Darüssaade ağası olan Beşir Ağa tarafından keşfedildiği ve Hafir'in Eyyub Sultan'ın hemşerizadesi sayıldığı rivayet edilmektedir. Pencerelelerdeki ampir parmaklık orijinaldir (6, S. 39; 7, S. 41-42), (Bkz. Resim 9).

KAYNAKÇA :

- 1 BÜYÜK LAROUSSE, Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 7, S.16.19, Interpress Basın ve yay., istanbul 1986.
- 2 KÂNDEHLEVİ, M. Y., Çev. MEYLANI, A., Hayatü's Sahabe, Cilt 1. İslami Neşr., Konya.
- 3 KUBAN, D., "Kentin Gelişmesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 4, Kültür bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak yay. İstanbul 1994.
- 4 GÖKBİLGİN, T., "İstanbul-Şehrin Muhasarası", İslam Ansiklopedisi-İslam Alemi; Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugatı, C. 5, Kısım 1, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967.
- 5 HASIRCIZADE, İstanbul'da Sahabe ve Evliya Kabirleri, Kamer neşr., İstanbul, 1987.
- 6 DEMİRİZ, Y., Eyüp'te Türbeler, Kültür Bakanlığı yay: 1050, Tanıtma Eserleri Dizisi:14, Ankara, 1989
- 7 İŞLİ, N., İstanbul'da Sahabe Kabir ve Makamları, Vakıflar Genel Müdürlüğü yay, Ankara, 1988
- 8 ÜNVER, A. S., İstanbul'da Sahabe Kabirleri, İstanbul Fethi Derneği yay.-Nr.4, İstanbul, 1953
- 9 ÖĞÜT, C. (Alasonyalı), Eyüp Sultan-Hz. Halid Ebu Eyyub El Ensari (Meşhur Eyüb Sultan), Cilt 1., Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1955.
- 10 ÖNGE, Y., "Eyüp Sultan Manzumesi ve Tarihi", Selamet, Cilt 1., Sayı 12, S.13-14, Kardeş Matbaası, Ankara, 1963.
- 11 REFİK, A., Türk Mimarları(Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre), Sander yay., Özel dizi:7, İstanbul, Eylül, 1977.
- 12 MERİÇ, R.M., Mimar Sinan, Hayatı, Eseri I, Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler, Türk Tarih Kurumu yay., VI. Seri-No:1, Ankara 1965 (Derleme).
- 13 EYÜP BELEDİYESİ ARŞİVİ, fotoğraf:
- 14 MEYDAN LAROUSSE, Büyük Lûgat ve Ansiklopedisi, Sayı 20, istanbul, 16 Ekim, 1969.